

بررسی ترجمه ترکی رساله مجمل الاصول کوشیار گیلانی

سید هادی طباطبایی

دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ علم، پژوهشکده تاریخ علم دانشگاه تهران، دانشگاه تهران

Email: hdtabatabaie@yahoo.com

چکیده:

مجممل الاصول یکی از رسالات مهم احکام نجومی کوشیار گیلانی دانشمند بزرگ قرن چهارم ایرانی است که جایگاه بی نظیری در علم نجوم و اخترینی دوران اسلامی داشته است به طوریکه در طی قرون مختلف همواره از روی آن استنساخ شده و همواره جزو رسالاتی بوده که مورد آموزش قرار می گرفته است علاوه بر این رساله عربی به زبانهای فارسی، چینی، ترکی و انگلیسی نیز ترجمه شده است. در این مقاله برآنیم که ترجمه ترکی این رساله که در قرن ۱۲ انجام گرفته است را بررسی کرده و به تغییرات انجام یافته در این رساله در فرایند ترجمه و منابع احتمالی مترجم در ترجمه آن پردازیم و در نهایت ادعای منابع تاریخی عثمانی در انتساب آن به قرن ۱۲ را بررسی نماییم.

کلمات کلیدی:

المدخل فی صناعه احکام النجوم، مجمل الاصول، کوشیار گیلانی، ترجمه ترکی، احکام نجوم

مقدمه:

کیا ابوالحسن کوشیار بن لبان باشهری گیلانی (حدود ۹۴۰ - ۱۰۱۰ میلادی / ۳۳۰-۴۰۰ هجری) دانشمند بزرگ ایرانی که از لقب جیلی او فهمیده می شود که اهل گیلان ایران بوده است. از زندگی او اطلاع چندانی در دست نمی باشد تا جایکه زمان دقیق تولد و مرگ او نیز بر ما پوشیده می باشد. بر عکس تاریخ ناشناس زندگیش آثار

علمی او در طول تاریخ همواره بر اوج قرار داشته اند. آثار کوشیار در حوزه ریاضی و نجوم بسیار مهم و تا حدی منحصر بفرد می باشد که از میان آنها می توان به زیج بالغ و زیج جامع، کتاب فی اصول حساب الهند، مقاله عملتها فی ما يحتاج الیه من الحساب الهندی (کتاب درباره عمل ها در حساب هندی) کتاب الاسطرلاب و کیفیه عمله و اعتباره علی التمام و الکمال (کتاب درباره اسطرلاب و راه های ساخت آن و کار با آن تا پایان و کامل)، رساله در اسطرلاب و اختیارات و رساله مهم المدخل فی صناعه احکام النجوم یا مدخل در صنعت احکام نجوم که به مجمل الاصول مشهور است. علاوه بر موارد ذکر شده چند رساله نیز به کوشیار منسوب است که عبارتند از: اصلاح تعدیل مریخ، زیج عضدالدین، من و عن که نسخی از آنها در دست نمی باشد.^۱

رساله مجمل الاصول

نام اصلی این رساله المدخل فی صناعه احکام نجوم یا مجمل الاصول فی احکام النجوم است که در ۴ مقاله و هر مقاله در چند باب نوشته شده است. مقاله اول با نام "در اصول این صنعت" که در ۲۲ باب می باشد، مقاله دوم با عنوان "پیشگویی امور جهان (اندر حکم کردن بر کارهای جهان)" که در ۱۲ باب آمده و مقاله سوم "در پیشگویی طالع مردمان از روی تولد آنها (اندر حکم کردن برموالید و تحویل)" در ۲۱ باب و در نهایت مقاله چهارم به اسم "در انتخاب روزهای مناسب (اندر اختیارات کارها)" که از سه باب تشکیل شده است. احتمالاً این رساله در اواخر عمر کوشیار و پس از سال ۳۶۱ یزدگردی نوشته شده زیرا در باب ۸ مقاله اول موقعیت ستارگان را برای آن سال آورده است و از طرف دیگر تاریخ ارائه شده برای موقعیت ستارگان در زیج جامع مربوط به سال ۳۰۱ و موقعیت اوج سیارات برای سال ۳۳۱ یزدگردی می باشد که نشان می دهد مجمل الاصول پس از زیج جامع و در واقع در دوران پختگی کوشیار نوشته شده است.^۲

این رساله همواره جزو مواردی بود که برای علاقمندان به احکام نجوم آموزش داده می شده است بطوریکه نظامی عروضی سمرقندی در چهار مقاله یکی از شرایط منجم را یاد گرفتن مجمل الاصول کوشیار می داند^۳ و یا علا منجم

^۱. خورشید فیض الله عبدالله زاده، ذکوشیار گیلانی، ترجمه پرویز شهریار، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۸۸، صص: ۱-۲۵

^۲ Michio Yano, Kushyar Ibn Labbans Introduction to Astrology, Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, Japan, 1997, pp: v-vii

^۳. خورشید فیض الله عبدالله زاده، ذکوشیار گیلانی، ترجمه پرویز شهریار، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۸۸، صص: ۲۵

در مقدمه اشجار و اثمار تاکید دارد که این رساله را پس از آموزش حساب هندی و زیج ایلخانی و زیج عمده به شاگردانش آموزش داده است.^۴

رساله مجمل الاصول با توجه به کامل بودن و دقت کوشیار در بیان موارد پیوسته مورد توجه منجمان بوده و همین مسئله باعث ترجمه این رساله مهم به سایر زبان ها شده است. مجمل الاصول در سال حدود سال ۷۰۳ قمری و توسط سیف منجم یزدی مولف زیج اشرفی در شیراز به فارسی ترجمه شده و در سالهای آغازین سلسله مینگ (Ming) و در ماه پنجم از حکومت Hong Wo که سال ۱۳۸۳ میلادی برابر با حدود ۷۸۴ قمری می باشد و توسط ۴ نفر به چینی ترجمه شده است. و ترجمه انگلیسی آن نیز در سال ۱۹۹۷ و توسط آقای میچو یانو از ژاپن و همزمان با تصحیح متن عربی و ترجمه چینی آن انجام یافته و در کیوتو چاپ گردیده است.^۵

ترجمه ترکی:

ترجمه ترکی کتاب المدخل فی صناعه احکام النجوم یا مجمل الاصول در دوران امپراطوری عثمانی و توسط محمد ابن خسرو ابن خضر میخالیجی (میخالیجی) از عربی یا فارسی انجام یافته است. در باره زندگی مترجم اطلاعات چندانی بدست نیامد ولی در کتاب ارزشمند *Osmanli Astronomi Latraturu Tarihi* در صفحه ۳۹۷ به نقل از کتاب عثمانلی مولفلی (مولفان عثمانی) جلد سوم و صفحه ۳۰۳ چنین آمده است که میخالیجی در سال ۱۱۴۱ و زمانی که در مانیسیا (مغنیسا) متولی مسجد بزرگ (اعظم) بوده است کتاب مجمل الاصول را به ترکی ترجمه کرده است. اکمل الدین احسان اوغلو در همان کتاب اصل او را از قریه میخالیج در نزدیکی مانیسیا حدت زده و علاوه بر این ترجمه برای او رساله دیگری نیز به نام معرفه اعمال اسطرلاب به زبان ترکی معرفی می کند که از آن دو نسخه موجود است و نویسنده در ابتدای آن بیان می کند که بعد از بررسی آلات میقات و اسطرلاب تصمیم به نگارش این رساله برای آشنایی با ساخت و کارکرد اسطرلاب نگاشته است. نسخ این رساله در کتابخانه های

^۴. علیشاه خوارزمی بخاری معروف به علا منجم، اشجار و اثمار، نسخه خطی شماره ۶۰۸۳ کتابخانه مجلس، برگ ۱.

^۵. Michio Yano, *Kushyar Ibn Labbans Introduction to Astrology*, Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, Japan, 1997, pp: xviii

خسرو پاشای استانبول با شماره ۲۳۶/۵ و حاجی بشیر آغا به شماره ۶۶۵/۷ و هر دو متعلق به قرن ۱۲ موجود است^۶ و فهرست نسخ خطی رصدخانه کندیللی نیز درباره مولف این رساله به همان مطلب اشاره شده در کتاب عثمانی مولفگری اشاره کرده است.^۸

نسخه شناسی رساله:

از رساله ترجمه ترکی مجمل الاصول دو نسخه شناسایی شد که به یکی از نسخ دسترسی داشته و این تحقیق بر اساس آن انجام گرفت.

نسخه ای که مورد بررسی قرار گرفته و در دسترس بود نسخه شماره ۸۳۵ کتابخانه سلیمانیه، مجموعه حمیدیه استانبول است و فیلم آن در سال ۱۳۷۸ از طریق آقای دکتر محمد باقری به کتابخانه بنیاد دائره المعارف اسلامی داده شده است و نسخه دوم به شماره ۲۸۹ متعلق به کتابخانه رصدخانه کندیللی ترکیه می باشد که در ۱۶۳ صفحه و به خط نسخ خوش و توسط درویش مصطفی استنساخ گردیده است.^۹ ولی متاسفانه به علت ضیق وقت امکان دسترسی به آن نسخه و بررسی و مقابسه مطالب ناخوانای نسخه اول با آن مقدور نگردید.

نسخه حمیدیه در ۷۷ برگ به خط تحریری نوشته شده و میکرو فیلم گردیده است. متاسفانه میکرو فیلم گرفته شده از این نسخه دارای ایراداتی می باشد به طوریکه در صفحات ۱.پ، ۲.پ، ۳.ر، ۳۰.پ، ۶۳.ر، ۶۴.پ، ۶۵.ر، ۶۶.ر، ۶۸.ر، ۶۸.پ، ۶۹.ر، ۷۰.پ، ۷۳.پ، ۷۴.ر و ۷۵.پ کلمات چند باره بر روی همدیگر افتاده فلذا امکان خواندن آن صفحات وجود نداشت. برخی صفحات دارای حاشیه هایی به زبانهای ترکی، عربی و فارسی هستند که گاهی مربوط به متن نمی باشند برای مثال در حاشیه صفحه ۲۰.ر، چنین آمده است که احوال عراق را از مشتری و سرطان، احوال عرب را از زهره و عقرب، احوال روم را از زحل و میزان، احوال ترک را از مریخ و اسد و احوال هند را از

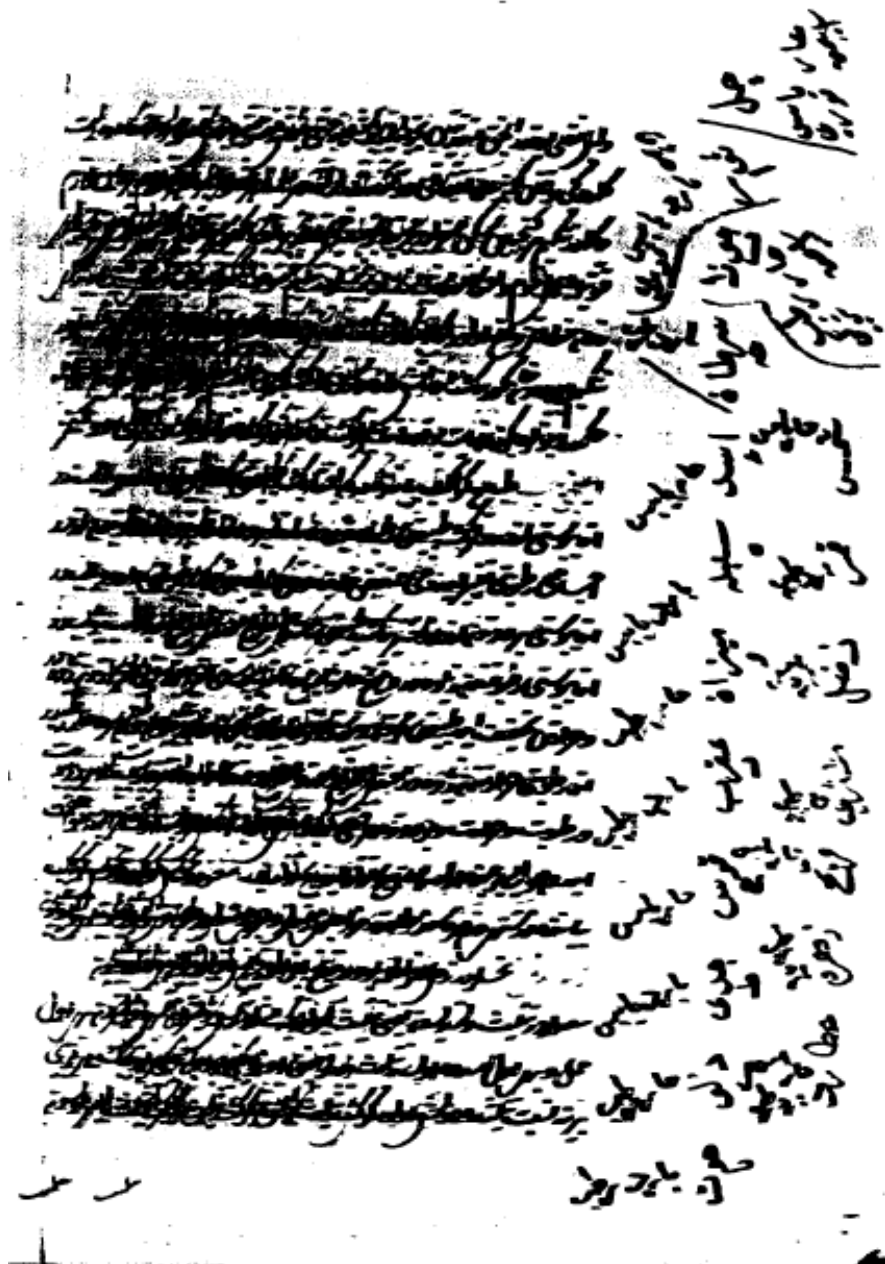
^۶ Ihsan Oglu, Ekmeleddin and etc, Osmanli Astronomi Litraturu Tarihi, Islam Tarih Senet Ve Kultur Arastirma Maerkezi(IRCICA), Istanbul, 1997, PP: 397-398 .

^۷ . محمد طاهر بورسلی، عثمانلی مولفگری، جلد سوم، مطبعه عامره، استانبول، ۱۳۴۲ هجری قمری، صص: ۳۰۳

^۸ Gunay Kut & etc, Kandilli Rasathanasi el Yazamaları:1 Turkce Yazmalar, Bogazici university pub. Istanbul, 2007, pp: 456

^۹ . Gunay Kut And Others, Kandilli Rasathanesi El Yazamaları 1: Turkce Yazmalar, Boghazici University, Istanbul, 2007, PP: 456

عطار و جدی [باید شناخت] و در در قسمت بالای آن آمده است که (برای ملت اسلام لع [؟] از مکه، برای ملت
 یهود لع [؟] از مصر، برای ملت نصاری لع [؟] از قدس و برای سرخ سران [قزلباشان] لع [؟] از اردبیل) و البته در
 برخی حاشیه ها مطالب موجود در صفحه خلاصه وار تیتیر گردیده است.

شکل ۱. کیفیت صفحه ۲. پ نسخه حمیدیه که یکی از صفحات نواخوانا می باشد.

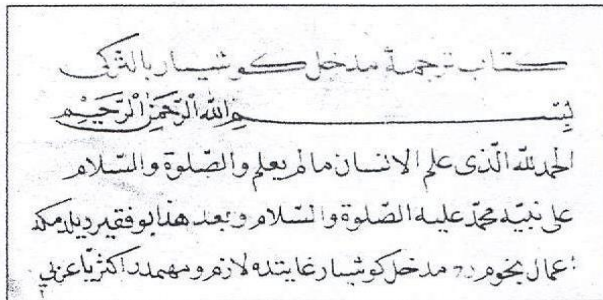
شروع رساله این چنین می باشد:

الحمد لله الذی علم الانسان ما لم يعلم و الصلوه و السلام علی نبیه محمد علیه الصلوه و السلام و بعد بو فقیر ذوتقصیر دیلدمکه اعمال نجومدن مدخل کوشیار غایتده لازم و مهم در اکثری عربی و فارسی و عبارات و الفاظی و امثالنک بعضی مغلاق [؟] مشکلدرا نی لسانی ترکیه ترجمه ایدیم و ممکن اولدقچه مشکلاتین حل ایدیم کم عربی و فارسی بیلمین قرنداشلیریمیز مستفید اوله و علم نجومه مهم اولان نیچه خصوصیلری بعضی معتبرات کتابلردن ایدم و نیچه مثاللر ایلدم و مشکلاتین حل ایلدم که نظر ایدنلر اوستاد تعلیمی کییی مستفید اوللر و بو **احقر العباد محمد ابن خسرو بن خضر المیخالجی فی المغنیسیا المتولی بجامع الکبیر عفی عنهم المعاصی خیر دعادن فراموش اتمیه** لر ... مدخل کوشیار درت مقاله در.....^۱

ترجمه:

الحمد لله الذی و بعد این فقیر ذوتقصیر چنین می گوید که از اعمال نجوم (کتاب) مدخل کوشیار به غایت لازم و مهم است که اکثر عربی و فارسی و عبارات و الفاظ و مثالهای آن مشکل می باشند فلذا آن را به زبان ترکی ترجمه کردم و تا حد ممکن مشکلات آن را حل نمودم تا برادرانی که عربی و فارسی نمی دانند بهره مند گردند و بعضی موارد مهم مربوط به علم نجوم را از کتابهای معتبر [جمع کردم] و مثالهایی آوردم و مشکلاتشان را حل نمودم تا کسانی که نظر می کنند مانند تعلیم استاد بهره گیرند و این **احقر العباد محمد ابن خسرو ابن خضر میخالجی** متولی مسجد کبیر در **مغنیسیا** را از دعای خیر فراموش نکنند مدخل کوشیار چهار مقاله است

۱. جاهای خالی قسمتهای ناخوانای متن می باشند که به علت ایراد در میکرو فیلم سازی روی داده است.

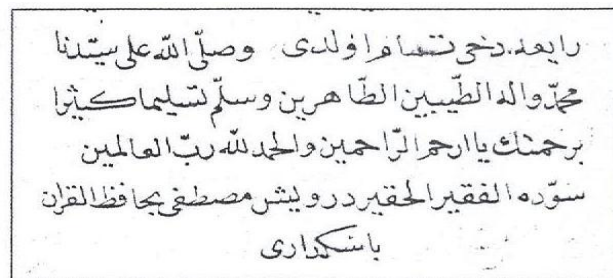
شکل ۳: شرع رساله در نسخه رصدخانه کندیللی

انجام این رساله نیز به شرح زیر می باشد:

۷۶ پ فی خاتمه الكتاب صاحب تالیف کوشیار ایدر تحقیق بز بو کتابده ضناعت نجومک اصول و فروعندن کفایت مقداری ذکر ایلدک و بونده طریق تصرفی و استعمالی اشارت ایلدک و اشکاره ایلدک فکری صافی و خاطری زکی و قریحه سی جیده اولانه بو کتاب کفایت ایدر و سوزی قطع اتمکی رای العلم عندالله لا یعلم الغیب الا الله دنلیوب دلالت اجرام علویه بویله در دینله تمت الكتاب بعون الملك الوهاب عن يد عبد الفقير علی

ابن مصطفی رادویش (درویش!) الحقیق سنه ۱۱۴۱ رمضان فی وقت الطلوع طالع

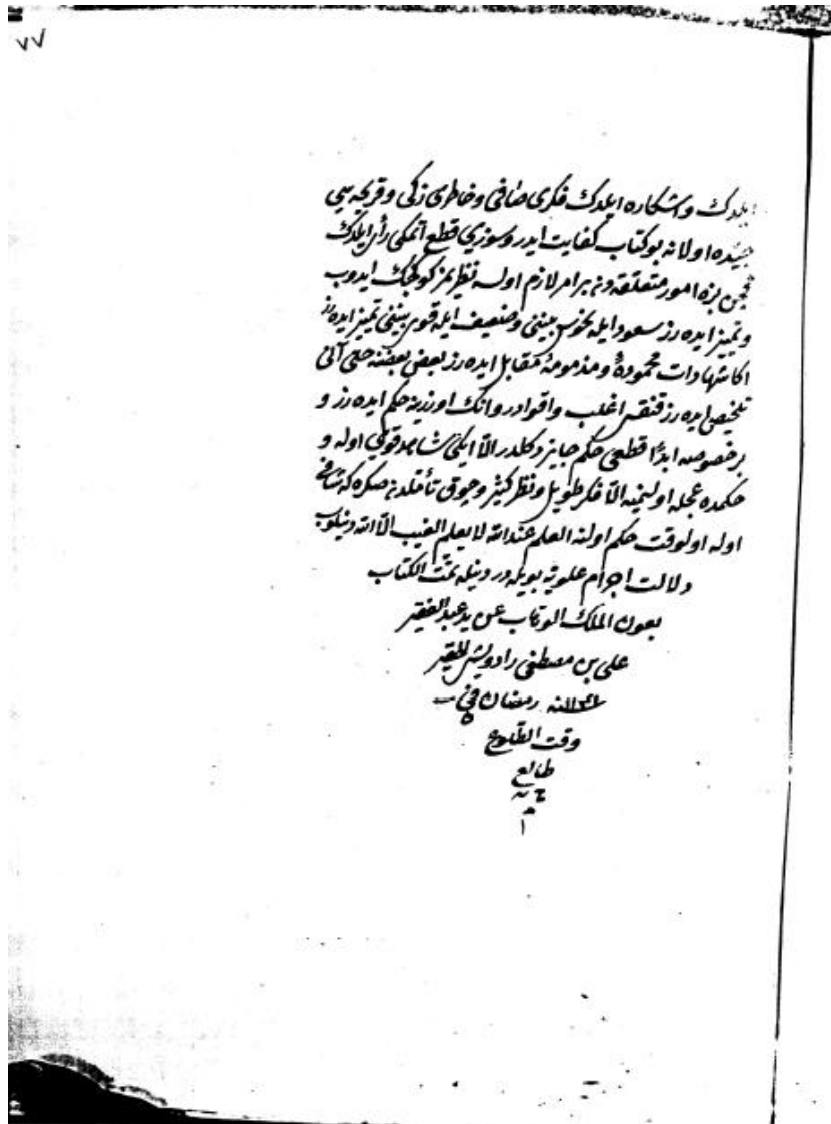
که در آنجا ذکر کرده است که صاحب کتاب کوشیار است و ما از آن آنچه لازم بود از اصول و فروع این علم در آن با مثال بیان کردیم و در ادامه ترجمه دقیق متن عربی را آورده است.

شکل ۴: انجام نسخه رصدخانه کندیللی

الباب الثالث في خاتمة الكتاب صاحب تليف كتاب
 كوشيار ايدر تحقيق بز بوكتابه صناعه بخونك اصول وفروع
 كفايت مقداري ذكر ايدك وبوزده طريق فقر في و استعالي انك

شکل ۵. قسمتی از صفحه ۷۶ پ. نسخه حمیدیه: درباره پایان رساله

ايدك و بشكاه ايدك فكري ضافى و خاطرى زكى و قريحه سبي
 نينه اولان بوكتاب كفايت ايدر سوزى قطع انكى راز ايدك
 تين زه امور متعلقه ديم بزام لازم اوله نظر كوكچك ايدوب
 و تميز ايدره ز سواد ايله خورش ميني و ضيف ايله قوم سيني تميز ايدره
 اكاشها دات محموده و مذمومه تقابل ايدره ز بعضى بعضنه حتى انى
 تخصيل ايدره ز فقير اغلب و اقوادرو انك اوز ايدره حكم ايدره ز و
 رخصه ايدره قطعى حكم جايه و كلدر الا ايلك ش ايدره قوكى اوله و
 حكمده مجله اولمينا الا غلطو ايدره و نظر كيش و حقوق تا مقلده صكه كه
 اوله اولوقت حكم اولنه العلم عند الله لا يعلم الغيب الا الله و ينزل
 دلالت اجرام علميه بويكدر و نيله نيت الكتاب
 بعون الملك الوهاب عن عبد العزيز
 على بن مصطفى رادويي القفر
 طاب الله رمضان في
 وقت الطلوع
 طابع
 ۱

شکل ۶. صفحه پایانی (۷۷.ر) نسخه حمیدیه که به تاریخ و نام کاتب اشاره شده است.

همانگونه که در تصاویر ۴ و ۶ دیده می شود کاتب نسخه بی تاریخ کندیللی درویش مصطی می باشد و نسخه حمیدیه به دست علی ابن مصطفی رادویش (درویش) در سال ۱۱۴۱ کتابت شده است.

بررسی متن رساله و نو آوریهای آن:

همانگونه که در مقدمه رساله نیز اشاره شده است نویسنده یا مترجم این متن هدف از نگارش رساله را سختی و مشکل بودن متن اصلی نوشته شده توسط کوشیار ذکر کرده و اشاره می کند که جهت حل مشکلات متن و اینکه همه نسخه های این رساله به عربی و فارسی است و برای برخی افراد قابل استفاده نمی باشد لذا ضمن ترجمه کتاب به ترکی برای فهم خواننده رساله مثالهایی نیز به متن اصلی افزوده و از کتابهای مختلف برای درک بهتر مسائل نجومی مطالبی را نیز به رساله اضافه کرده است.

برای بررسی رساله، ضمن مطالعه کامل متن آن با متن عربی تصحیح شده توسط میچیو یانو مقایسه گردید.^{۱۱} و در برخی موارد برای مقایسه با متن فارسی از نسخ شماره ۲۱۵۳ به تاریخ ۱۰۵۹ و نسخه شماره ۴۹ مجموعه غلامحسن سرود از کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران استفاده شد.

نخستین مقوله که در بررسی رساله به نظر می آید پابندی مترجم به متن اصلی کوشیار است به طوریکه کلمات متن عربی واو به واو به ترکی ترجمه شده است و برخی بابها بدون کوچکترین تغییری نسبت به متن عربی ترکی شده اند مانند باب ۶ مقاله اول رساله کوشیار ولی در برخی دیگر از بابهای رساله مانند باب ۹ مقاله اول که درباره بروج منقلبه و ... است مترجم مطالبی هر چند اندک به متن عربی افزوده است ولی همچنان شکل کلی باب ثابت مانده است ولی در برخی دیگر از قسمتهای رساله مانند باب ۱۸ مقاله اول که درباره اتصال و انفصال و رد و قبول کواکب است مترجم سعی کرده است که ضمن رعایت قالب متن کوشیار مثالهای عددی و توضیحات بسیاری را وارد متن کند تا خواننده بتواند مطلب را کاملاً متوجه شود. در نهایت برخی قسمتها با مراجعه به سائر کتابهای احکام نجومی تکمیل تر شده و مطالب جدید به آن اضافه شده است که این مطالب مثال یا توضیحات نمی باشد برای نمونه در باب ۲۱ مقاله اول که در بیان سهامات است مولف رساله ترکی برای فهم خواننده مثالهایی زده است ولی در کنار آن

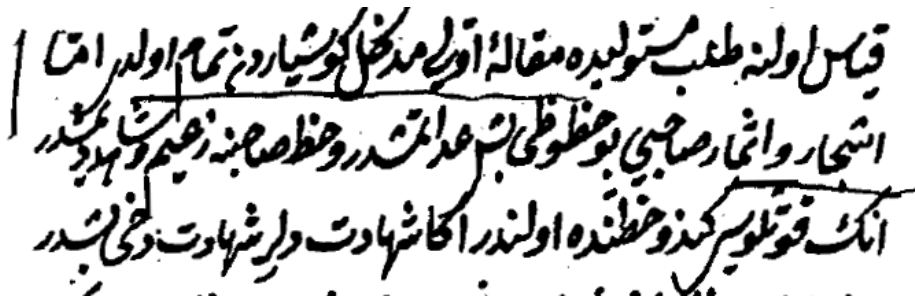
1. Michio Yano, Kushyar Ibn Labbans Introduction to Astrology, Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, Japan, 1997

تعداد سهام ذکر شده توسط کوشیار را افزوده است. کوشیار در این باب از سهام سعادت، غیب، سهم الآباء، سهم الام، سهم العبيد و الاما، سهم تزویج الرجال و النساء، سهم المال، سهم الاخوه، سهم الولد، سهم المرض، سهم السفر، سهم العمل، سهم الاصدقاء، سهم الاعداء و سهم الموت نام برده است و همین سهام در ترجمه فارسی نیز ذکر شده است در حالیکه این قسمت در رساله ترکی حدود ۷ برگ شده است و حتی برای آن جدولی نیز نگاشته شده و مثالهای عددی کاملی برایش زده است.

شکل ۷: صفحه ۱۶. ر: جدول سهام که در متن فارسی و عربی وجود ندارد

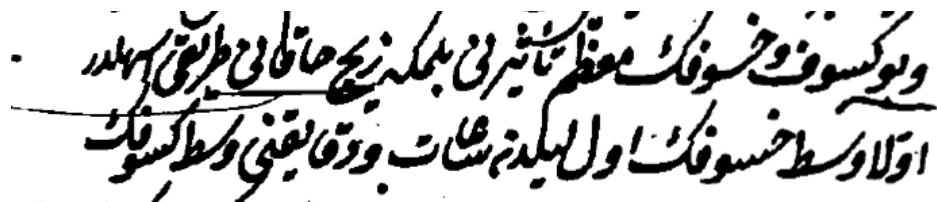
مؤلف رساله در اکثر موارد به منابعی که از آنها استفاده کرده است تا توضیحات بیشتر و حتی مثال عددی بزند اشاره کرده و مشخص نموده است و حتی در پایان مقاله اول چنین ذکر کرده است که "مقاله اول مدخل کوشیار تمام شد ولی صاحب اشجار و اثمار درباره این حظوظ" چنین کرده است و ادامه ترجمه اش را از اشجار و اثمار می آورد. و

یا در مقاله دوم و البته در جاهای بسیاری به کتاب جامع شاهی سجزی اشاره کرده و توضیحات اضافی را از آن می دهد.

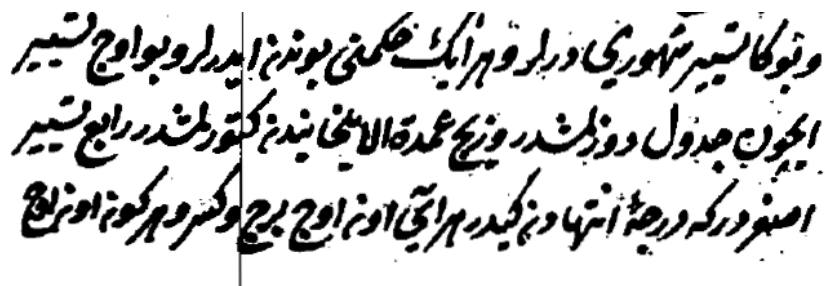

شکل ۸. قسمتی از صفحه ۱۸. رساله که پایان مقاله اول کوشیار است و ادامه آن از اشجار و اثمار

مؤلف برای نگارش کتاب به منابع مختلف مراجعه کرده و بر حسب مورد هر کدام از منابع را برای توضیح بهتر استفاده کرده است. برای مثال در قسمت کسوفات ذکر کرده است که " ساده ترین روش فهمیدن تاثیر معظم کسوف و خسوف روش زیخ خاقانی است " و در ادامه روش زیخ خاقانی را توضیح می دهد.

شکل ۹. قسمتی از صفحه ۲۸. رساله درباره استفاده از زیخ خاقانی برای فهم بیشترین تاثیر کسوف و خسوف

شکل ۱۰: قسمتی از صفحه ۶۷. پ، نسخه حمیدیه و اشاره به استفاده از زیخ عمده الایلیخانیه

مؤلف در این رساله از رسالات: جامع شاهی سجزی، زیخ الغ بیگ، اشجار و اثمار، رصدهای قوشچی، ثمره بطلمیوس، نمودار هرمس، زیخ عمده الایلیخانیه، زیخ خاقانی و نمودار تسیر میرم چلبی نام برده است.

تاریخ ترجمه و تالیف رساله:

همانگونه که در قسمت ابتدای مقاله و در معرفی نسخه ترکی ذکر گردید تنها ارجاع کتابهای تاریخ ادبیات نجومی عثمانی و فهرست نسخ رصد خانه کندیللی به کتاب عثمانلی مولفلری (مولفان عثمانی) است که نویسنده کتاب در آنجا اشاره می کند که محمد ابن خسرو اهل میخالیچ که نام قدیمی محل است و نام جدیدش (قرجه بک) می باشد است و در سال ۱۱۴۱ هنگامی که متولی مسجد اعظم یا بزرگ مغنسیا بوده رساله هیئت و نجومی کوشیار به نام مدخل را ضمن اضافه کردن مواردی به ترکی ترجمه کرده است^{۱۲} و همین مطلب مورد استفاده فهرست ها قرار گرفته و تاریخ رساله را مربوط به ۱۱۴۱ ذکر کرده اند.

با بررسی نسخه موجود از رساله که در انتهای آن کاتب خود را علی ابن مصطفی رادویش الحقییر معرفی کرده و زمان کتابت را رمضان سال ۱۱۴۱ ذکر می کند انتصاب تالیف این رساله به تاریخ ذکر شده در کتاب مولفین عثمانی محل شک قرار می گیرد زیرا رساله دارای افتادگی در متن بوده و جای برخی جداول خالی مانده و همچنین ایراداتی در حوزه کتابت مانند نام شهرها یا در مورد موقعیت کواکب ثابت و قدر آنها که با رساله عربی و فارسی متفاوت هستند و در مواردی نیز افتادگیهایی ناشی از عجله یا بی دقتی دارد که نشان می دهد نمی تواند در سال تالیف رساله نوشته شده باشد .

از طرف دیگر میخالیچی در آغاز نسخه اشاره به زدن مثالهایی برای ملموس کردن مجمل الاصول کوشیار دارد و برای این منظور در قسمتهای مختلف مثالهای عددی غیر از زمان نگارش کوشیار زده و از منابع مختلفی برای توصیفات بیشتر استفاده کرده است. برای حدس زمان تالیف این رساله تاریخ منابع مورد استفاده میخالیچی و تاریخ های مثالهای زده شده توسط مولف در جدول زیر مشخص گردیده است:

^{۱۲} . محمد طاهر بورسه لی، عثمانلی مولفلری، جلد سوم، مطبعه عامره، استانبول، ۱۳۴۲ هجری قمری، صص: ۳۰۳

جدول ۱. تاریخ نگارش رسالات و مثالهای ذکر شده در نسخه ترکی

تاریخ	رساله	نام شخص	توضیحات
حدود ۳۶۱ یزدجردی ^{۱۳}	مجمّل الاصول	کوشیار	اصل رساله کوشیار
مابین ۳۵۹-۳۹۳ هجری ^{۱۴}	جامع شاهی	ابو سعید سجزی	در قسمتهای مختلف به عنوان منبع استفاده شده است
قبل از ۶۷۰ هجری ^{۱۵}	(شرح!) ثمره بطلمیوس	خواجه نصیر(!)	در صفحه ۴۹.پ
سال ۶۸۷ هجری ^{۱۶}	اشجار و اثمار	علی شاه ابن محمد بخاری (علا منجم)	به عنوان منبع در قسمتهای مختلف برای توصیف متن اصلی استفاده شده است
حدود ۸۴۰ هجری ^{۱۷}	زیج الغ بیگ		در متن از آن استفاده شده است.
۹۰۴ هجری	دستور العمل فی تصحیح الجدول(!) ^{۱۸}	میرم چلبی (وفات 931)	در چند جا اشاره شده مثلا در صفحه ۴۷.پ، در متن رساله به دقیق بودن رصدهای میرم چلبی به دلیل استفاده از ابزار دقیق اشاره شده است.
۹۴۰ هجری	--	--	کسوف و خسوف آن سال صفحه ۲۷.پ و ۲۸.ر
۱۱۱۹ هجری	--	--	در حاشیه صفحه ۴.پ به خط کاتب احتمالا
سال ۸۴۹ یزدجردی برابر با ۸۷۵ هجری	--	--	مثالی از مولود متولد آن تاریخ زده شده است صفحه ۵۱.ر
حدود ۸۲۰ هجری ^{۱۹}	زیج خاقانی	غیاث الدین جمشید کاشانی	درباره تأثیر کسوف و خسوف
اواخر قرن هفتم ^{۲۰}	زیج عمده ایلخانیه	علی شاه ابن محمد بخاری (علا منجم)	به جدول اوج تفسیر این زیج در صفحه ۶۷.پ اشاره شده است
اواخر قرن هشتم	(۴)	قوشچی (فوت ۸۷۹ هجری) ^{۲۱}	در صفحه ۴۹.پ اشاره به دور قمر به میزان ۲۷ روز و دقیقه و مح ثانیه بر اساس رصد قوشچی کرده است

¹³ . Michio Yano, *Kushyar Ibn Labbans Introduction to Astrology*, Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, Japan, 1997, pp: v

^{۱۴} . یونس مهدوی، ابوسعید سجزی و جامع شاهی، تاریخ علم، شماره ۱۲، صص: ۶۵-۹۵

^{۱۵} . محمد تقی مدرس رضوی، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۸۳، صص: ۴۰۶-۴۰۹

^{۱۶} . مریم تفضلی شاپور، کهن ترین نسخه اشجار و اثمار، کتاب ماه کلیات اطلاع رسانی و کتابداری، شماره ۱۸۳، اسفند ۱۳۹۱، صص: ۱۴-۲۱

^{۱۷} . ادوارد استوارت کندی، پژوهشی در زیجهای دوره اسلامی، ترجمه محمد باقری، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴، صص: ۱۴

¹⁸ . Ihsan Fazlioglu, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Springer, New York, 2007, pp: 788-789

^{۱۹} . ادوارد استوارت کندی، پژوهشی در زیجهای دوره اسلامی، ترجمه محمد باقری، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴، صص: ۲۱-۲۲

^{۲۰} . محمد تقی مدرس رضوی، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۸۳، صص: ۴۰۶-۴۰۹

همانگونه که از جدول مشخص است قدیمیترین تاریخ ذکر شده در متن برابر سال ۹۴۰ هجری می باشد که بعد از تاریخ رسالات استفاده شده است فلذا احتمالا کسوف مثال زده شده در دوران زندگی میخالیچی یا نزدیک به آن دوران قرار داشته است. با عنایت به تاکید مولف در نگارش کتاب برای فهم بهتر خواننده می توان حدث زد که حتما از مثالهای مربوط به زمان نگارش و یا نزدیک به زمان نگارش بهره برد و با این حساب می توان نتیجه گرفت که این رساله در قرن دهم نگاشته شده است و بعدها در قرن ۱۲ از روی آن کتابت شده و مثالها و تاریخهای نگاشته شده در حاشیه ها مانند تاریخ ۱۱۱۹ نیز این مسئله را تایید می نماید. اشاره محمد طاهر بروسه لی در کتاب عثمانی مولفتری احتمالا به دلیل رویت نسخه تاریخ دار حمیدیه بوده است که همان را تاریخ تالیف فرض نموده است.

بدموال اوزره سقوط نطفه معلوم اولور مثل تاریخ ولادت مفروض
 مرداد ماه یکم پنج کوی ۸۴۹ یزدجردی و اول نهار روز یکم ساعت
 و او نه دقیقه گذر بعد از آنها تا قه ولادت مفروض ۸۴۸ در انام
 تا قه نهم تا قه ۵۹۱ کوندر اول روز در ساف کز نهمه - ۲۰

شکل ۱۱: قسمتی از صفحه ۵۱. ر نسخه که اشاره به تاریخ دوم مرداد ماه ۸۴۹ یزدجردی دارد

دوین مثل ۹۳۰ جماد الاخره اولاده اولان کسوف قوس
 بعد کاله دقیقه هر برجی او تو زردن یوز کرم درجه و یکم بر درجه
 ضم اترک یوز قرق بر درجه اولدر او تو زردن دقیقه درجه اترک

شکل ۱۲: قسمتی از صفحه ۲۷. پ، رساله درباره کسوف جمادی الاخر سال ۹۴۰ هجری

²¹ . Ihsan Fazlioglu, The Biographical Encyclopedia of Astronomers, Springer, New York, 2007, pp: 946-948

بحث و نتیجه گیری:

نسخه ترکی مجمل الاصول نشان دهنده تاثیر والای رساله مدخل کوشیار در علم احکام نجوم تمدن عثمانی است که مولف آن از رسالات دیگر احکامی مهم جهت توصیف و حل مشکلاتش به آن افزوده است و از این جهت بر سایر نسخ این رساله به زیانهای عربی و فارسی برتری دارد و شایسته است که متن این رساله با عنایت به منابع استفاده شده در آن تصحیح گردد.

شایان ذکر است مولف این مقاله در حال تصحیح متن به کمک آقای دکتر محمد باقری بوده و منظر دریافت نسخه رصدخانه کندیللی هستند.

تقدیر و تشکر:

کار بر روی این نسخه با پیشنهاد و راهنمایی های ارزنده آقای دکتر محمد باقری انجام یافته و بی شک بدون راهنمایی های ایشان این کار انجام نمی گرفت، پس فرصت را غنیمت شمرده و نهایت تشکر خود را از آقای دکتر باقری بابت ارائه نسخه حمیدیه و اطلاعات نسخه کندیللی و همچنین یادداشتهای شخصیشان درباره این نسخه و نحوه انجام تحقیق ابراز می دارم.

منابع :

۱. ادوارد استوارت کندی، پژوهشی در زیجهای دوره اسلامی، ترجمه محمد باقری، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴
۲. خورشید فیض الله عبدالله زاده، ذکوشیار گیلانی، ترجمه پرویز شهریاری، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۸۸
۳. علیشاه خوارزمی بخاری معروف به علا منجم، اشجار و اثمار، نسخه خطی شماره ۶۰۸۳ کتابخانه مجلس
۴. محمد تقی مدرس رضوی، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۸۳
۵. محمد طاهر بورسلی، عثمانلی مولفلری، جلد سوم، مطبعه عامره، استانبول، ۱۳۴۲ هجری قمری
۶. یونس مهدوی، ابوسعید سجزی و جامع شاهی، تاریخ علم، شماره ۱۲
۷. مریم تفضلی شاپور، کهن ترین نسخه اشجار و اثمار، کتاب ماه کلیات اطلاع رسانی و کتابداری، شماره ۱۸۳، اسفند ۱۳۹۱

8. Ekmeleddin Ihsan Oglu. and etc, Osmanli Astronomi Litraturu Tarihi, Islam Tarih Senet Ve Kultur Arastirma Maerkezi(IRCICA), Istanbul, 1997
9. Hockey, Th., Trimble, V & etc. Biographical Encyclopedia of Astronomers, Springer, New York, 2007,
10. Gunay Kut & etc, Kandilli Rasathanasi el Yazamaları:1 Turkce Yazmalar, Bogazici university pub. Islanbul, 2007
11. Michio Yano, Kushyar Ibn Labbans Introduction to Astrology, Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, Japan, 1997